

# ikinci Defter

Lütfullah Halîmî

Kavramlar, Terimler, Kurallar

Hazırlayan: Dr. Adem UZUN



**Hazırlayan:** Dr. Adem UZUN

**İKİNCİ DEFTER**  
**Lütfullah Halimî**  
**Kavramlar, Terimler, Kurallar**

ISBN 978-625-7582-12-4  
DOI 10.14527/9786257582124

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© 2021, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. A.Ş.'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz. Bu kitap, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayinevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayınevdir**. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilmektedir.

I. Baskı: Haziran 2021, Ankara

Yayın-Proje: Özge Yüksek  
Dizgi-Grafik Tasarım: Müge Çetin  
Kapak Tasarımı: Pegem Akademi

Baskı: Ay-bay Kırtasiye İnşaat Gıda Pazarlama ve Ticaret Ltd. Şti.  
Çetin Emeç Bulvarı 1314. Cadde No: 37A-B Çankaya/ANKARA  
Tel: (0312) 472 58 55

Yayıncı Sertifika No: 36306  
Matbaa Sertifika No: 46661

**İletişim**

Macun Mah. 204. Cad. No: 141/A-33 Yenimahalle/ANKARA  
Yayınevi: 0312 430 67 50 - 430 67 51  
Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08  
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60  
İnternet: [www.pegem.net](http://www.pegem.net)  
E-ileti: [pegem@pegem.net](mailto:pegem@pegem.net)  
WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

## İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	4
GİRİŞ.....	6
İKİNCİ DEFTER .....	7
Yazma Nüshalar .....	7
<i>İkinci Defter ve Bahrü'l-garâyib</i> .....	10
ÇEVİRİ YAZI ALFABESİ.....	13
ESERİN HAZIRLANMASINDA İZLENEN YÖNTEM.....	14
KISALTMALAR.....	16
KAYNAKLAR.....	17
SADELEŞTİRİLMİŞ METİN .....	19
Mukaddime/Giriş .....	20
1. Yararlanılan Kaynaklar ve Yazarları .....	21
2. Yöntem ve Kısaltmalar .....	21
3. Bahirler.....	22
Birinci Kısım.....	27
1. Rum Ay Adları.....	27
2. Fars Ay Adları .....	27
3. Müsteraka Günleri .....	28
4. Fars Ayının Gün Adları .....	28
5. Gezegen Adları.....	28
6. Burç Adları.....	29
7. Güneşin Hareketi.....	29
8. Güneş Yılına Ait Özel Zamanlar.....	30
9. Hz. Musa (a.s.)'nın Sakındığı Günler .....	31
10. Hicri Ayların İlk Günlerinin Tesbiti.....	31
11. Cinas .....	32
11.1. Tam .....	32
11.2. Eksik.....	32

11.3.	Zait/Ekli.....	32
11.4.	Mükerrer .....	33
11.5.	Mürekkep/Birleşik .....	33
11.6.	Mutarraf.....	33
11.7.	Hat.....	34
12.	<b>Teşbih/Benzetme</b> .....	34
12.1.	Mutlak .....	34
12.2.	Meşrut/Şarhli .....	35
12.3.	Kinaye .....	35
12.4.	Tesviye.....	35
12.5.	Aks.....	35
12.6.	Izmar .....	35
12.7.	Tafdil.....	36
13.	<b>Mecaz</b> .....	36
14.	<b>Muamma</b> .....	37
14.1.	Lugaz.....	38
14.2.	Ebcet Hesabı .....	40
14.3.	Hint Rakamları.....	40
14.4.	Daire/Çember.....	41
14.5.	Hafta Günleri .....	43
14.6.	Yıl ve Aylar.....	44
14.7.	Gezenler .....	45
14.8.	Burçlar .....	45
14.9.	Takvim Terimleri.....	46
14.10.	Benzetme .....	47
14.11.	Bazı Tamlamalar.....	48
14.12.	Bazı Kelimeler.....	48
14.13.	Çarpma, Üstlü Sayılar .....	62
15.	<b>Sayıların Çarpımı</b> .....	64
16.	<b>Gizli Sayıları Açığa Çıkarma</b> .....	67

<b>17. Harflerin Mahreçleri</b> .....	68
17.1. <i>Mehmuse Harfleri</i> .....	68
17.2. <i>Mechure Harfleri</i> .....	68
17.3. <i>Rihve Harfleri</i> .....	68
17.4. <i>Şedide harfleri</i> .....	68
17.5. <i>Mutedil Harfler</i> .....	69
17.6. <i>Mutbaka Harfleri</i> .....	69
17.7. <i>Münfetiha Harfler</i> .....	69
17.8. <i>Safir ve Eseliyye Harfleri</i> .....	69
17.9. <i>Müstaliye Harfleri</i> .....	69
17.10. <i>Munhafıza Harfleri</i> .....	69
17.11. <i>Zeleka Harfleri</i> .....	69
17.12. <i>Musammit Harfler</i> .....	70
17.13. <i>İllet Harfleri</i> .....	70
17.14. <i>Kalkale/Laklaka Harfleri</i> .....	70
17.15. <i>Harflerinin Çıkış Yerleri ve Adları</i> .....	70
<b>İkinci Kısım</b> .....	72
1. <b>Birinci Kıta: Hezec, Sâlim ve Müsemmen</b> .....	72
2. <b>Üçüncü Kıta: Bahr-i Celi</b> .....	73
3. <b>Rubai Bahirleri</b> .....	73
4. <b>Mastarlardan Türetme Yoluyla Yapılanlar</b> .....	74
5. <b>Mastarın Tekil ve Çoğulu</b> .....	81
<b>Ferağ Kaydı</b> .....	83
<b>ÇEVİRİ YAZI METNİ</b> .....	84
<b>ORJİNAL METİN (KAREKOD)</b> .....	140

## ÖNSÖZ

Bu çalışma, Lütfullah Halîmî tarafından yazılan *Bahrü'l-garâyib* adlı manzum Farsça-Türkçe sözlüğün, kendisine gelen istek üzerine yine kendisi tarafından iki defter hâlinde açıklanan ve sözlük dışındaki kavram ve çeşitli konuları içeren *İkinci Defter* kısmıdır.

*İkinci Defter*, başlangıç seviyesindeki öğrencilerin bilmesi gereken konuları içeren önemli bir genel kültür ve yardımcı kaynak kitabıdır. “Sadeleştirilmiş Metin” kısmında görüleceği üzere yazar tarafından eserin giriş kısmında hangi kaynaklardan istifade edildiği, ne tür yöntem kullanıldığı ve kısaltmaların neler olduğu açıklandıktan sonra bahirlerle ilgili geniş bilgiler verilmiştir. Birinci kısımda edebi terimlerden cinas, benzetme, mecaz ve muammanın yanı sıra astronomi, astroloji, takvimler, özel günler, sayılar ve harflerin çıkış yerleriyle ilgili konularda açıklamalar yapılmıştır. İkinci kısımda ise *Bahrü'l-garâyib*'deki mastarlar kısmının vezinlerinden bahsedildikten sonra fiil çekim kipleri ile bazı gramer kuralları konu edilmiştir.

Lütfullah Halîmî'nin telif ettiği ve yine kendisinin izah ettiği *İkinci Defter*, burada biri günümüz Türkçesine göre sadeleştirilmiş, diğeri de çeviri yazı olmak üzere Latin alfabesine aktarılmış iki metin şeklinde hazırlanmıştır.

Hazırlanan bu çalışmanın çeviri yazı kısmında *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'ndeki transkripsiyon alfabesi kullanılmış ve dipnot, kaynakça ve eser adlarının yazımında da *İsnad Atıf Sistemi*'nin 2'nci baskısının esasları dikkate alınmıştır. Diğer kısımlar ise Türk Dil Kurumu *Yazım Kılavuzu*'na göre hazırlanmıştır.

Lütfullah Halîmî'nin 15'ten fazla konu başlığından oluşturduğu bu eserinde biri muamma diğeri de cinas, teşbih ve mecaz konuları üzerinde olmak üzere iki makale yayımlanmış ve bir bildiriyle de eserin tanıtımı yapılmıştır. Eserin tamamı üzerinde yapılan bu çalışma ise giriş kısmında yapılan genel bir değerlendirmeye birlikte 9./16. yüzyılda başlangıç düzeyinde farklı konuların öğretimini gösteren önemli bir örnektir. Bu itibarla çalışma, hem Türk edebiyatı hem de Fars edebiyatı açısından değerli bir yardımcı kaynaktır.

Çalışma esnasında mümkün olduğunca dikkat ve özen gösterilmiş, hata ve eksiklik yapmamak için büyük bir gayret ve çaba verilmiştir. Bununla birlikte ilgililer tarafından yapılacak her türlü eleştiri bizi daha iyiyi yapmaya sevk edecek ve çalışma azmimizi de artıracaktır.

Çalışmanın hazırlanması aşamasında yardımlarını esirgemeyen ve yönlendirmelerde bulunan değerli hocam Prof. Dr. Erdoğan Erbay'a,

matematik konularında büyük katkı sağlayan matematik öğretmeni değerli dostum Ekrem Demirli'ye ve destek veren tüm arkadaşlara teşekkürü borç bilirim.

Özellikle akademik çalışmalarımı devam ettirme yönünde desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, ümitsizliğe kapıldığım anda söz, fiil ve davranışlarıyla yanımda olan sevgili eşim Ayşe Uzun'a, kendileriyle fazlaca vakit geçiremediğim için beni anlayışla karşılayan canım çocuklarım Sıla Sena, Muhammet İkbâl ve Berf Cemre'ye içten teşekkür ederim.

Dr. Adem UZUN  
ORCID No: 0000-0002-5029-3003  
Haziran 2021, Ankara

## GİRİŞ

Lütfullah Halîmî, künyesi Lütfullah b. Ebî Yusuf Halîmî (Amasî) ve mahlası Halîmî olarak bilinen 15. yüzyılın önemli bilim insanlarından biridir. Kendisi Amasyalı olup ailesi Sivaslıdır. Halîmî, Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) ve II. Bayezid (1481-1512) döneminde yaşamış ve Sivas'ta kadılık görevinde bulunmuştur.<sup>1</sup>

Arapça ve Farsçayı iyi bilen Halîmî, başta lügat alanında olmak üzere edebiyat, tıp, miras hukuku ve akaid alanında da eserler üretmiştir. Genelde lexicography/sözlükçülük alanındaki çalışmalarıyla öne çıkmış, daha çok *Bahrü'l-garâyib* adlı Farsça-Türkçe manzum sözlüğüyle tanınmıştır.<sup>2</sup>

*Bahrü'l-garâyib*,<sup>3</sup> daha kolay ezberlenebilmesi amacıyla manzum olarak kaleme alınmış ve iki kısımdan oluşturulmuştur. Birinci kısım, isimler (sözlük) ile çeşitli kavramlar ve birkaç edebi terimin açıklamasını kapsar. İkinci kısım ise başta mastarlar olmak üzere bazı gramer kurallarını içerir.

Halîmî, *Bahrü'l-garâyib* adlı eserini kendisine gelen yoğun talep üzerine açıklamak ve şerh etmek zorunda kalmıştır.<sup>4</sup> Eseri şerh ederken giriş kısmında eserin iki defterden ibaret olduğunu ifade etmiş ve esere bir ad vermemiştir. Bu nedenle açıklanan eser, kütüphanelerdeki bilgi fişlerinde ve kataloglarda farklı isimlerle kaydedilmiştir.

*Birinci Defter*, 5 bin 500'ün üzerinde kelimeye anlam verilen geniş, açıklamalı ve örnek beyitli bir sözlüktür. Hocalar ve öğrenciler tarafından sözlükten çokça istifade edilmiştir. Bu nedenle kütüphanelerde eserin fazla sayıda yazma nüshaları mevcuttur.

---

<sup>1</sup> Daha geniş bilgi için bk. Adem Uzun "15. Yüzyılın Tanınan Sözlük Yazarlarından Lütfullah Halîmî ve *Lügat-i Halîmî* Adlı Eseri", *e-Şarkiyat*, 12/4 (2020), 1386-1407.

<sup>2</sup> Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1947), 1/494; Charles Rieu, *Catalogue of The Turkish Manuscripts in The British Museum*, (Osnabrück: Otto Zeller Verlag, 1978), 137; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esmâi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 1/225, 2/1246, 1315. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn, esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*. (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1951), 1/840; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333/1914-1915), 1/273.

<sup>3</sup> Daha geniş bilgi için bk. Lütfullah Halîmî, *Bahrü'l-garâyib, Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*. haz. Adem Uzun. Ankara: Pegem Akademi Yayını, 2020.

<sup>4</sup> Halîmî, Şehid Ali Paşa, 2634, 2a; Halîmî, Laleli, 3604, 0b.



Kütüphane kayıtlarında ve kataloglarda bazen *Bahrü'l-garâyib*, bazen *Şerh-i Bahrü'l-garâyib*, *İzah-ı Bahrü'l-garâyib*, *Tavzîh-i Bahrü'l-garâyib* bazen de *Tercüme-i Bahrü'l-garâyib*, nadiren de olsa *el-Kâsımîyye* ve *el-Kâime* şeklinde kaydedilmiştir. Tezkireler başta olmak üzere çoğu yerde *Lügat-i Halîmî* adıyla yazılmıştır.<sup>5</sup> Bu bölüm üzerinde akademik çalışmalar, araştırmalar yapılmış ve eserler yayımlanmıştır.<sup>6</sup> Bu itibarla *Birinci Defter* yani sözlük kısmı *Lügat-i Halîmî* adıyla yayın dünyasında yerini almıştır.

*İkinci Defter* ise *Bahrü'l-garâyib*'in birinci ve ikinci kısmında geçen kavram, terim ve önemli kuralların açıklanmasını içerir. Bu kısmın yani *İkinci Defter*'in muamma ile cinas, teşbih ve mecaz gibi bazı konu başlıklarıyla ilgili yayınlar<sup>7</sup> yapılmış ve eserin tanıtımıyla ilgili bir bildiri<sup>8</sup> sunulmuş olsa da tamamı üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

## İKİNCİ DEFTER

Müellifin belirttiği şekliyle *İkinci Defter*, manzum Farsça-Türkçe sözlük olan *Bahrü'l-garâyib* adlı eserdeki birinci ve ikinci kısımda geçen, anlaşılmasında güçlük çekilen kavram, terim ve önemli kuralları açıklayan bölümdür. Bu eserde birinci kısımda bazılarında alt başlık olmak üzere 17 konu başlığı ve ikinci kısımda da 5 konu başlığı oluşturulmuş ve her bir başlık için açıklamalar yapılmış ve örnekler verilmiştir. Bu başlıklar tekrardan kaçınmak için burada verilmemiş, sadeleştirilmiş metin kısmında başlıklar hâlinde ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

### Yazma Nüshalar

Kütüphanelerde *Bahrü'l-garâyib* adıyla kayıtlı yazma nüshalar çoktur. Bu nüshaların birçoğu aynı içeriğe sahip değildir. Bunların çoğu sözlük kısmı olan

<sup>5</sup> Adem Uzun “15. Yüzyılın Tanınan Sözlük Yazarlarından Lütfullah Halîmî ve *Lügat-i Halîmî* Adlı Eseri”, *e-Şarkiyat*, 12/4 (2020), 1395-1396.

<sup>6</sup> C. E. Faroe, *Lütfullah Halîmî'nin Bahrü'l-Garâib'i* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991); Adem Uzun, *Lügat-i Halîmî (İnceleme-Metin)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005); Lütfullah b. Ebu Yusuf el-Halîmî, *Lügat-i Halîmî* haz. Adem Uzun (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2013).

<sup>7</sup> Necip Fazıl Duru, “Lütfullah Halîmî b. Ebî Yûsuf'un Bahrü'l-Garâyib Adlı Eserinde Muamma Bahsi”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 25 (2011), 109-138; Muhittin Eliaçık, “Lütfullah Halîmî'nin Tecnis, Mecaz ve Teşbihler Üzerine Risalesi”, *İDİL*, 2/8, (2013), 52-64.

<sup>8</sup> Adem Uzun, “Lügat-i Halîmî'nin İkinci Defterinde Bazı Edebi Sanat ve Kavramlar” *8th International Conference on Culture and Civilization/8. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi*, ed. İlkgül Kaya Zenbilci, Nurlan Akhmetov. (Trabzon: Farabi Yayınevi, 2020), 42-43.

*Lügat-i Halîmî*'dir, diğer kısımlar yoktur. Kavram, terim ve önemli kuralların da birlikte olduğu nüshalar ise çok azdır.<sup>9</sup> Her iki kısmın yani hem sözlük hem de kavram, terim ve kuralların içinde bulunduğu 10 adet yazma nüsha temin edilebilmiştir. Bu yazma nüshalardan 5 tanesi kronolojik sıralamaya göre dikkate alınmış ve bu yazmalarla ilgili bilgiler aşağıda aktarılmıştır. Çalışma, bu beş yazma nüsha üzerinden oluşturulmuştur. Diğer yazma nüshalardan da faydalanmakla birlikte onların sadece kütüphane kayıt bilgileri verilmiştir.

### 1. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazmalar Böl. Nu. 3064 (K)

Bu yazma nüsha, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi yazmalar koleksiyonu numara 3064'te kayıtlıdır. Bu nüsha, 921/1515 yılında İstanbul'da istinsah edilmiş olup müstensihi belli değildir. Talik hattıyla 19 satıra 255x175-175x95 mm ölçülerle yazılmış 241 yapraktan ibarettir. *İkinci Defter* kısmı ise 40 yapraktır. Açıklanan kelimeler, başlıklar ve beyitler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Başlıkların ve beyitlerin tamamı yazılmamış, ilk ifadeler yazıldıktan sonra Arapça devam ediyor anlamına gelen kelimenin elif, lam ve ha (الح) harfleri kısaltma işareti olarak konulmuştur. Muamma bahsinde geçen isimler yazı alanının dışında ayrıca yazılmıştır. Bu nüsha, 850/1446-1447 yılında yazılan *Bahrü'l-garâyib* adlı esere tarih bakımından en yakın yazmadır. Bu nedenle çalışmada bu nüsha esas alınmış ve sayfa/varak numaraları bu yazmanın sayfa numaralarından hareketle gösterilmiştir.

### 2. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazmalar Böl. Nu. 719 (D)

Bu yazma nüsha, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi yazmalar bölümü numara 719'da kayıtlıdır. Bu nüsha, 931/1524 yılında Şeyh Muhammed b. İbrahim tarafından istinsah edilmiştir. Nüshanın ferağ kaydında yine aynı kalemle "Bu nüsha yazarın eserinden nakledilmiştir." şeklinde Arapça bir not yazılmıştır. Talik hattıyla 20 satıra yazılmış, toplam 165 yapraktan ibarettir. Bu yazmanın ilk sayfaları eksiktir. *İkinci Defter* kısmı ise 23 yaprak olup tamdır. Açıklanan kelimeler, başlıklar ve beyitler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Başlıkların ve beyitlerin tamamı yazılmamış, ilk ifadeler yazıldıktan sonra Arapça devam ediyor anlamına gelen kelimenin elif, lam ve ha (الح) harfleri kısaltma işareti olarak konulmuştur. Bu nüshada da muamma bahsinde geçen isimler yazı alanının dışında ayrıca yazılmıştır.

<sup>9</sup> Daha geniş bilgi için bk. Adem Uzun, "Lütfullah b. Ebî Yûsuf el-Halîmî'nin İstanbul Kütüphanelerindeki Farsça-Türkçe Manzum ve Mensur Sözlük Nüshaları", *TULLIS*, 4/2 (2019), 128-149.

### 3. İstanbul Beyazıd Kütüphanesi Yazmalar Böl. Nu. 6920 (B)

Bu yazma nüsha, İstanbul Beyazıd Kütüphanesi yazmalar bölümü numara 6920’de kayıtlıdır. Nüsha, İstanbul’da Sultan Selim b. Bayezid’in türbesi yakınındaki Şeyhler mahallesinde müstensih Muhammed b. Hacı Yakub tarafından 948/1541 yılının Safer ayında istinsah edilmiştir. Yazma nüshanın tamamı 381 yaprak olup *Bahrü’l-garâyib*’in birinci ile ikinci defterinin açıklaması olan kısım, 133 varaktır ve yazmanın ilk yapraklarıdır. *İkinci Defter* ise 133 ile 157’inci yaprakları arasındadır. Talik hattıyla 25 satıra yazılan *İkinci Defter*’in tamamı 24 yapraktır. Açıklanan kelimeler ve başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bu nüshadaki başlıklar kısaltılmamıştır, metin tamdır, yani *Bahrü’l-garayib*’in açıklanan şiir kısımları bu yazma nüshada tam olarak verilmiştir. Sadeleştirilmiş metin kısmında oluşturulan başlıklarla çeviri yazı kısmında yazılan başlıklar bu yazma nüshadan alınmıştır.

### 4. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Fazıl Ahmed Paşa Böl. Nu. 1567 (F)

Bu yazma nüsha, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Fazıl Ahmed Paşa koleksiyonu numara 1567’de kayıtlıdır. Bu nüsha müstensih İbrahim b. Murad tarafından 957/1550 yılında istinsah edilmiştir. 19 satıra talik hattıyla yazılmış, tamamı 215 yapraktır. *İkinci Defter* 186’inci yapraktan başlar ve bu kısmın tamamı 29 yapraktır. Açıklanan kelimeler ve başlıklar kırmızı mürekkeple belirtilmiştir. Ancak şiirlerin tamamı yazılmamış, birkaç kelime yazıldıktan sonra Arapça devam ediyor anlamına gelen kelimenin elif, lam ve ha (الح) harfleri kısaltma işareti olarak konulmuştur.

### 5. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa Böl. Nu. 638 (H)

Bu yazma nüsha, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa koleksiyonu numara 638’de kayıtlıdır. Bu nüsha, müstensih İbrahim b. İskender tarafından 979/1572 yılında Belgrat’ta istinsah edilmiştir. 19 satıra nesih hattıyla yazılmış, tamamı 206 yapraktır. *İkinci Defter* 176’inci yapraktan başlar ve bu kısmın tamamı 30 yapraktır. Açıklanan kelimeler ve başlıklar kırmızı mürekkeple belirtilmiştir. Bu nüshada da bazı başlıkların ve şiirlerin tamamı yazılmamış, bazılarında ise yazılmıştır. Tamamı yazılmayan başlıklarda birkaç kelime yazıldıktan sonra Arapça devam ediyor anlamına gelen kelimenin elif, lam ve ha (الح) harfleri kısaltma işareti olarak konulmuştur. Ayrıca muamma bahsinde geçen isimler yazı alanının dışında sayfa kenarında ayrıca yazılmıştır.

Yukarıda belirtilenler dışında başka yazmalardan da istifade edilmiştir. Bunların en önemlisi İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi numara 3644’te kayıtlıdır. Bu nüsha talik hattıyla 25 satıra yazılmış 152 yaprak olup

*İkinci Defter* kısmı 24 yapraktır. Müstensahi ve istinsah tarihi bilinmeyen bu nüshanın başlıkları ve şiir metinleri tamdır. Tam metnin oluşturulmasında bu yazma nüshadan da oldukça istifade edilmiştir. Bunun dışında *Bahrü'l-garâyib*'in hem *Birinci Defter*'i (*Lügat-i Halîmî*) hem de *İkinci Defter*'inin birlikte olduğu 4 adet diğer yazma nüshadan da istifade edilmiştir. Bunlar, İstanbul Beyazıd Kütüphanesi numara 6943, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi numara 1309, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi numara 201 ve Kastamonu İl Halk Kütüphanesi numara 8987'de kayıtlıdır.

### ***İkinci Defter ve Bahrü'l-garâyib***

Yukarıda da belirtildiği üzere *İkinci Defter*, manzum olarak yazılan *Bahrü'l-garâyib* adlı Farsça-Türkçe sözlüğün açıklamasıdır. *Bahrü'l-garâyib* manzum olması nedeniyle öğrenciler ve hocalar tarafından nadiren kullanılmış ve muhtemelen de çokça istinsah edilmemiştir. Bundan ötürü *Bahrü'l-garâyib*'in yazma nüshalarıyla çokça karşılaşılmamıştır. En çok istinsah edilen ise *Bahrü'l-garâyib*'in *Birinci Defter*'i olan ve daha çok *Lügat-i Halîmî* adıyla bilinen Farsça-Türkçe sözlük olmuştur. Hem *Bahrü'l-garâyib* adlı eser hem de *Lügat-i Halîmî* adıyla bilinen *Birinci Defter* yayımlanmıştır.<sup>10</sup> Her ne kadar *İkinci Defter*, *Bahrü'l-garâyib*'in birinci ve ikinci kısmındaki kavram, terim ve önemli kuralları açıklayan bölüm olsa da metin ve ifade açısından *Bahrü'l-garâyib*'den farklılık gösterir.

#### ***1. Mukaddime açısından***

*İkinci Defter*'de mukaddimedeki ilk 11 mısra *Bahrü'l-garâyib* ile aynıdır. 12'inci mısradan sonra farklılıklar görülmektedir. Kısaca besmele, hamdele ve salvele diye bilinen Allah'ın adıyla başlayıp Allah'ı övme ve peygamber ile ailesi ve arkadaşlarına saygı ifadelerinin ardından mısralar değişmektedir. İçerik ve konu açısından benzerlik olmakla birlikte ifade ve kelime tercihi yönünden değişiklik vardır. Bu değişiklik her iki metinden anlaşılmaktadır. Örneğin *Bahrü'l-garâyib*'deki bir mısradaki ilim öğrenmenin farz oluşundan bahsedilirken *İkinci Defter*'de ise Peygamber'in ilimle ilgili hadisleri yazılmış ve açıklamalar yapılmıştır. Buradan ve bunun devamından anlaşılmaktadır ki *Bahrü'l-garâyib*'in mukaddimesindeki her beyit tek tek izah edilmemiş, müellif tarafından anlaşılmasında zorluk olduğu ve açıklanmasına ihtiyaç duyulduğu düşünülen kelime ve kavramlar izah edilmiştir. Açıklanan kavramlara yeni mısra ve beyitlerin ilave edildiği görülmüştür. Ancak bu

<sup>10</sup> Daha geniş bilgi için bk. Lütfullah Halîmî, *Bahrü'l-Garâyib*, haz. Adem Uzun, (Ankara: Pegem Akademi Yay. 2020), Lütfullah b. Ebu Yusuf el-Halîmî, *Lügat-i Halîmî*, haz. Adem Uzun, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. 2013).

ilavelerin nasıl yapıldığı konusu müellif nüshasıyla karşılaşılmadığından tam olarak aydınlığa kavuşturulamamıştır.

Yine *İkinci Defter*'de mukaddime içinde olan ve “Yararlanılan Kaynaklar ile Yöntem ve Kısaltmalar” başlığı altında verilen beyitler de *Bahrü'l-garâyib*'dekilerle aynı değildir. Örneğin *İkinci Defter*'deki “Fars denizinin incilerle dolu *Lücce*'dir” anlamındaki “لُجَّةٌ پُرُّ دُرِّ دریاى درى” Farsça mısraya karşılık, *Bahrü'l-garâyib*'de “*Lücce* gibi birkaç söz bir araya getirildi” anlamında “دَرَج شُدُّ جَوْن لُجَّةٌ چندانى لغات” Farsça başka bir mısra yazılmıştır. *İkinci Defter*'deki bu mısra izah edilirken “Bu ifadeyle yazar, Abdülhamîd-i Sîvâsî'nin hazırladığı *Lüccetü'l-Acem* adlı kitaba işaret etmiştir.” şeklinde açıklama yapılmıştır.

*İkinci Defter*'de mukaddime içerisinde bulunan “Yöntem ve Kısaltmalar” başlığında verilen beyitler ise *Bahrü'l-garâyib*'deki beyitlere kıyasla çoktur. Bu beyitler burada yani *İkinci Defter*'de ayrı ayrı açıklanmıştır.

*Bahrü'l-garâyib*'de kitabın yöntemi ve kısaltmaları açıklandıktan sonra vezinlerle ilgili kısmı ise bir beyitle anlatılıp eserin kaç kısımdan ibaret olduğu belirtilmiş ve yazılış tarihi kaydedilmiştir. Dua cümlesiyle bitirilip sözlük kısmına geçilmiştir ki bu bölüm, *Bahrü'l-garâyib*'deki 19 kıtadan oluşan kısımdır. *İkinci Defter*'de ise sadeleştirilmiş metinde görüleceği üzere vezinler yani bahirlerle ilgili kısımda bolca örnekler verilmiş ve geniş açıklamalar yapılmıştır.

## 2. Birinci kısım açısından

*İkinci Defter*'de birinci kısımda sözlük dışında açıklanan konu başlıklarıyla *Bahrü'l-garâyib*'deki konu başlıkları aynıdır. Ancak *İkinci Defter*'de bu konu başlıkları Farsça bir beyitle oluşturulmuşken bu başlıklar, *Bahrü'l-garâyib*'de Arapça verilmiştir ve manzum değildir. *İkinci Defter*'de gezegenlerle burçlar ayrı konu başlıkları hâlinde verilirken *Bahrü'l-garâyib*'de birlikte verilmiştir.

Yine bu kısımda bulunan edebi sanatlardan cinas, teşbih ve mecaz konu başlıklarında farklılıklar yok denecek kadar azdır. Genelde bu farklılık da kelime tercihlerinde öne çıkmıştır. Ayrıca *İkinci Defter*'de mecaz konu başlığı bulunurken bu başlık *Bahrü'l-garâyib*'de teşbih başlığı içinde verilmiştir.

Muamma konu başlığı ise *İkinci Defter*'de daha geniş açıklamalar yapılarak ve örnekler verilerek düzenlenmiştir. Bu konuyu *Bahrü'l-garâyib*'e bakarak öğrenmek gerçekten zordur. Bunun dışında muamma konusuna dahil olan üstlü sayılarda muamma sanatı ile sayıların çarpımı ve gizli sayıları açığa çıkarma gibi başlıklar da bu zor konulardandır.

*İkinci Defter*'de birinci kısmın son konu başlığı ise harflerin çıkış yerleriyle ilgilidir. Bu başlık *Bahrü'l-garâyib*'de 12 beyitle açıklanırken *İkinci Defter*'de 4 sayfada anlatılmıştır. Bu konu başlığı genel olarak 15 alt başlığa ayrıştırılmış ve burada her bir başlığın izahı yapılmıştır.

### 3. *İkinci kısım açısından*

İkinci kısımda mastarlar ve bunların zaman kipleri ile çekimleri anlatılır ve örnekler verilir. *Bahrü'l-garâyib*'de Farsça mastarların Türkçe anlamı şiirsel olarak verildiğinden *İkinci Defter*'de bu başlıkta sadece bahirlerle ilgili bilgiler verilmiştir. Diğer başlık ise mastarların çekimi ve zaman kipleri hakkında örneklerin verildiği kısımdır. Kısaca bu kısımda daha çok kelime yapısıyla ilgili bilgiler verilmiş ve örneklendirilerek açıklamalar yapılmıştır.

Neticede şu söylenebilir. *İkinci Defter*, *Bahrü'l-garâyib*'in bir şerhidir ve bu şerh aynı müellif tarafından yapılmıştır. Yapılan şerh ise bir önceki eserin birebir metni değildir. Metne eklemeler konulmuş ve çeşitli örnekler verilerek konuların daha rahat anlaşılabilmesi için ilaveler getirilmiş ve yeni açıklamalar yapılmıştır. Böylece ortaya bir öncekinden daha geniş ve tamamen farklı bir eser çıkmıştır. Neticede ortaya çıkan yeni eser, başlangıç seviyesinde her öğrencinin bilmesi gereken konuları içeren yardımcı bir kaynak kitabı hâlini almıştır.

**ÇEVİRİ YAZI ALFABESİ**

Arap Alfabeti	Latin Alfabeti	Arap Alfabeti	Latin Alfabeti
آ	a, â	ش	ş
ا	a, e, è, ı, î, î	ص	ş
ء	'	ض	đ, ž
ب	b	ط	ţ
پ	p	ظ	z
ت	t	ع	'
ث	ṯ	غ	ğ
ج	c	ف	f
چ	ç	ق	q
ح	h	ك	k, g, ñ
خ	ḫ	گ	g, ñ
د	d	ل	l
ذ	z	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v, o, ö, u, ü, û
ژ	j	ه	h, a, e
س	s	ي	y, ı, î, î